

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

**A MAGYARORSZÁGI BOSZORKÁNYPEREK
TÖRTÉNETE**
A MAGYAR NÉPHIT BOSZORKÁNYAI

Szerző:

Polonkai Éva halltagó

Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
jogász szak, 2. évf.

Konzulens:

dr. Mezey Barna

Bevezetőül

A dolgozat célja bemutatni a magyar boszorkányperek történetét a magyar néphit tükrében és felvázolni a boszorkányperek három nagy történeti korszakát, melyek időrend szerint jól elkülönülnek egymástól. Terjedelmi okok miatt nem volt cél az egyes korszakok egyformán hangsúlyos bemutatása, ehelyett kiemelt szerepet kapnak az első korszakba tartozó boszorkányperek, melyeken legerőteljesebben érződik a néphit hatása. Ennek részletesebb bemutatása érdekében célja a dolgozatnak felvázolni a magyar néphit azon elemeit is, melyeket a középkor a boszorkányokhoz kötött. Az elméleti összefoglalást illusztrálásképp a boszorkányperekből vett idézetek színesítik.

A boszorkányok fajtái a történelemtudomány, a néprajz és a nyelvtörténet szemszögéből

A magyar boszorkány szavunk az ótörök eredetű basirqan szóból származik, jelentése 'nyomó, megnyomó'¹.

Azokat a személyeket, akiket a magyar közvélemény boszorkánynak tartott a történészek három csoportba szokták osztani. Egyfelől boszorkánynak nevezték azokat, akik a kereszténység felvétele után az ősi hit rítusait gyakorolták - ezek az emberek saját magukat egyébként általában táltosnak hívták. Ezen kívül, mondhatni talán, hogy a nyugati világkép és az ezt letükröző rendeletek beszivárgása nyomán azokat is, akik a katolikus vallás szempontjából eretneknek számítottak. Végül pedig meg kell említeni a valódi méregkeverőket is².

A Magyar Néprajzi Lexikon a fogalom kialakulását a történelem során ráakódott különböző jelentéstartalmak időbeli egymásutánosságát vizsgálva magyarázza meg. „A boszorkány élő személy, akinek részint a paraszti gyakorlatban előforduló gyógyító és rontó tevékenység bizonyos vonásait, részint bizonyos természetfeletti képességeket tulajdonítanak [...] A gyógyításnak és rontásnak hivatásos specialistái (*ti. a boszorkányok*), másrészt ismeretes lehetett a múltban egy (vagy több) természetfeletti lény, amelynek fő tevékenykedése az éjszakai rontás (elsősorban *nyomás*) volt. Ennek vonásai olvadtak később a boszorkány alakjába. Az idők folyamán a boszorkány más emberfeletti lények bizonyos vonásait is magába olvasztotta. Ehhez térbeli integráció is járult: a magyarsággal történeti kapcsolatba került népek hitvilágából ismert rokon alakok különböző vonásai ötvöződtek a magyar boszorkány alakjában. Mindezekhez járult a középkorban kialakult, a boszorkányüldözés későbbi időszakában már a magyar boszorkányperekben is megjelenő, a perekkel együtt Nyugat-Európából importált boszorkányfogalom.”³

A középkori latin nyelv több kifejezést is használt a boszorkányok megnevezésére: különbséget tett a *striga*, a *malefica* és a *venefica* között. A *strigákat* a Magyar nyelvtörténeti szótár úgy jelöli meg, mint “éjjeli boszorkányok”⁴. Ez a nyugati néphitből átvett alak az éjjel

¹ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest, 1967, Akadémia Kiadó

² Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Budapest, 1981 Corvina Kiadó, (továbbiakban Dömötör 1981.) 55.o.

³ Boszorkány in: Magyar Néprajzi Lexikon, Főszerk.: Ortutay Gyula Budapest, Akadémia Kiadó, 1977 347.o.

⁴ Boszorkány in: Magyar Nyelvtörténeti szótár, A legrégebb nyelvmélektől a nyelvújításig Szerk.: Szarvas Gábor-Simonyi Zsigmond, Budapest, 1890, Hornyánszky Viktor Akadémiai könyvkereskedése

seprűn repkedő, vérszívó boszorkány, vagy másképp, a Magyar Jogi Lexikonból vett definícióval „ama daemoni alak, amely természetfölötti hatalmat nyert más emberek megkárosítására, az ördöggel kötött szerződés és cimboraság révén”⁵. A *maleficia* szóval jelölt asszonyok ezzel szemben a “bűvölők, rontók, igézők, varázslók, mérgezők, jövőndölők”⁶, míg a *veneficia* névvel illetettek egyértelműen a méregkeverők.

Ha szeretnénk megérteni a néphit szerepét a boszorkányüldözés hátterében, akkor érdemes megvizsgálnunk ennek viszonyát az egyházhoz illetve a vallásossághoz, továbbá fontos összegyűjteni a néphit azon motívumait, melyeket a boszorkánysághoz köthetünk.

A vallás és a néphit⁷

A néphit a tudomány megközelítése szempontjából egy közösségi jelenség, hiedelemrendszer melyet a falun élők generációról generációra adnak tovább. Tartalmát többnyire közösségi utasítások, előírások, tilalmak és magyarázatok képezik.

A néphit mindig is a vallásosság árnyékában húzódott meg és sokkal tisztábban látszik a későbbi századok tudományos vizsgálódása szempontjából különálló jelenségnek, mint a kor embere számára. Az előző századok falusi embere ugyanis nem gondolta azt, hogy ő a néphit gyakorlója, tudatában feltehetően egyáltalán nem vált el a néphit és a vallásosság, tehát minden bizonnyal nem tudta volna megmondani, hogy hol érnek véget az egyház dogmái és hol kezdődnek a népi hiedelemvilág elemei.

A vallás a kezdeti időkben igen befogadó volt a nép hiedelemvilágával szemben: igyekezett a lehető legtöbb jelenséget a saját képére formálva megtartani. Idővel azonban az egyház elkezdte sorra kirotálni magából a néphit elemeit. Ez az időszak nagyjából az érett középkorra tehető, ekkorra ugyanis az egyház már kellőképp megerősödött ahhoz, hogy a nyugati dogmáknak és az egyházi kánonoknak megfelelően a népi rítusokat kivesse hivatalos tanai közül, hiszen ezek recepciója nélkül is elég befolyással bírt. Erre példa Szent Lucia, a magyar néphit Lucája, aki kezdetben az egyház szentjei között kapott helyet, ma pedig már apokrifnek tekintendő. Az egyház fokozatosan bírálta, majd pedig tiltani kezdte a néphithez tartozó rítusok gyakorlását, s végül a tilalom nyílt üldözésbe fordult át.

A tárgyalt korszakban -16. - 18.század - a néphit jelentősége az üldözés ellenére még igen számottevő, elemei a falusi kultúrának és a vidéki ember mindennapjainak éppoly jelentős szegmensét képezik, mint a vallásosság.

A boszorkányok mágiái

A boszorkányokról a néphit kapcsán szólva már előljáróban meg kell jegyeznünk valamit: előfordulnak ugyanis boszorkányok, mint a magyar néphit mitikus alakjai és népmesék szereplői is. Nem magyar sajátosság, más európai népeknél is előfordul e kettőnek:

⁵Boszorkány in: Magyar Jogi Lexikon Szerk.: dr.Márkus Dezső, Budapest, 1899, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 276.o.

⁶ Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek 1529-1768 I-II-III. Budapest, 1983, Akadémia kiadó, (továbbiakban Schram 1983) III. 17.o.

⁷ Dömötör 1981, 10-13.o.

a mesei figurának és az emberek által valósnak tartott lénynek az utólagos összemosása. A kettő között feltétlenül szükséges különbséget tenni. A kor embere, bár azonos szóval jelölte, mégsem ugyanazt értette alatta: különbözőek voltak tulajdonságaik, funkcióik - és természetesen vélt valóságtartalmuk is. A néphit boszorkánya a mesékben és a valóságban egyaránt „negatív”, ártó, veszélyes, bajt hozó, félelmet keltő figura volt - de a hasonlóság nem azonosság. Nem azonosak a mesék és mondák vasorrú bábái a falu közvéleménye által boszorkánynak kikiáltott nagyon is valós személlyel.⁸

A boszorkányoknak egy különös fajtája a bábaboszorkány. Kelet-Magyarországon olyannyira egybeforrt a baba és a boszorkány alakja, hogy minden bábát boszorkánynak tartottak és a bábán kívül más boszorkányt nem is ismertek el. Ennek oka lehet egyrészt az, hogy a bábák sokszor foglalkoztak a régiségben szerelmi varázslásokkal, oldással és kötéssel, másrészt pedig a falu tanult emberein kívül nekik volt a legnagyobb tudásuk a gyógyfüvek terén - ha tehát valakire megharagudtak, könnyű szerrel tudtak kárt okozni a haragosnak. A később tárgyalt elcserélt gyermekeket is gyakran hozták összefüggésbe a bábákkal.⁹ Lássuk tehát azokat a praktikákat, amiket őseink a boszorkányoknak tulajdonítottak!

A rontás¹⁰

A falusi emberek általában rontásnak tulajdonítottak minden olyan váratlan szerencsétlenséget, amelynek az okát nem tudták megmagyarázni: balesetet, betegséget, halálesetet. A rontást elszenvedő lehetett ember, főleg a védtelen kisgyermek, de igen gyakran állat is, elsősorban a tehen - ez lévén egyik legnagyobb kincse az egyszerű falusi embereknek, a tehenet ért kár igen jelentősnek számított. A megrontott embert veszteség, szerencsétlenség, baleset érte, illetve megbetegedett, megnyomorodott, esetleg meghalt. A megrontott állat megbetegedett, elkóborolt, az addig bőséges tejet adó tehen teje elapadt, esetleg véres tejet adott, a megellett jószág barmai elpusztultak.

A megrontó az esetek túlnyomó részében egy olyan boszorkány volt, aki valamilyen okból megharagudott a későbbi áldozatra, s a sérelem megtorlása érdekében rontást eszközölt. A megrontás módszerei vég nélküliek és lévén ez az egyik leggyakrabban előforduló mágikus esemény, számos módszer fenn is maradt a falusi közösségek kollektív emlékezetében. A megrontás tarthatott egyetlen esemény bekövetkezéséig (egy elpusztuló jószág), vagy pedig tartós állapotot idézett elő (megbetegedett egy gyermek). Ez utóbbi esetben a megrontott, annak családja, esetleg egy közismert „tudományos” megpróbálta a rontást levenni, végső esetben magához a rontóhoz fordulva kellett kérni a rontás levételét.

A jelenség hátterében nem feltétlenül a vakhit és a téves képzelődés húzódott. A kor embere kiválóan ismerte a gyógyfüvek, vegyületek és ásványok emberi szervezetre gyakorolt hatásmechanizmusát és könnyen elképzelhető, hogy egy-egy belső konfliktus akár súlyos tragédiába torkolló illetén bosszúálláshoz vezethetett. Nem könnyű elhatárolni azokat az eseteket, amelyekben valóban mérgezés történt, azoktól amelyekben csak a túlburjánzó

⁸ Dömötör 1981, 75.o.

⁹ Dömötör 1981, 126.o.

¹⁰ Dömötör 1981, 143.-146. o.

képzelt vélt felfedezni rossz szándékot, de figyelembe kell vennünk, hogy sokszor a rontásba vetett hit önmagában éppoly erővel lehetett képes megbetegíteni a szervezetet, mint egy valós mérgezés.

Egy 1758-as békés megyei perben, melyet Kós Andrásné ellen folytattak, a huszonhat éves tanú, Farkas János így mesélt megrontásáról:

„Az el mult Pünkösöd előtt való héten Tolvaj Jánossal mint pajtásával a *fátens* (tanú) Farkas Mihálynak mint Bátyának házában borozott vagy mulatott volna a most említett Tolvaj János meg ertvén a fátensnek panaszát hogy ehetnék volna; ki vivén egy pogácsát adta a fátensnek mellyet két felé szegvin felit maga felit esmét a pajtása meg ettenek mellyet mihelt meg ettenek volna mindgyárt mind a kettőre egyszersmint harmadnapig tartó nagy álm egyenlővén érkezet és két holnapig tartó keserves nagy fájdalmakat szenvedtek, mi időn azért a fátens észre vette volna hogy a fellyebb említett pogácsátul volna néki, [...] holot edgyik sem vitett azon Aszszonnak miért kellett őtet annyira meg rontani; Kire azon Kós Andrásné felelte: csak meg csömöltetek tülle; meg gyógyultok mire való nizve ugyan azon sokszor említett Aszszony a fátensnek pajtásával edgyütt iltalbéli orvosságot adva meg is gyógyultanak.¹¹”

A történet másik olvasata egyértelmű: a két fiatalember mulatás közben alaposan felöntött a garatra, majd pedig elcsapva a gyomrukat a pogácsával, vagy a másnaposságból kifolyólag - megbetegedtek. A váratlanul jött betegséget nem tudván mire vélni, azt azonnal a faluban feltehetően közismerten boszorkány hírében álló Kós Andrásné által történő megrontásnak tulajdonítottak. Az asszony minden bizonnyal ismerte a fiatal embereket váratlanul érő betegségek természetét, illetve járatos lévén a gyógynövények hatásaiban könnyedén készíthetett egy olyan orvosságot, amelytől a későbbi tanú és barátja hamarosan felépültek. A történet máskülönben igen szomorú véget ért: a vádlott ellen további tizenhét személy vallott, ezek után tortúrának vetették alá és legvégül máglyahalálra ítélték.

Rontás gyanújával fogták perbe 1727-ben, Kraszna vármegyében, Somlyón, Antal Jánosét is, akit Molnár József azzal vádolt, hogy elapasztotta tehenének tejét. A vádat ebben az esetben azonban nem tudták bebizonyítani, így Molnár József a keletkezett kárt maga volt kénytelen állni.¹²

Az igézés (szemmel verés)¹³

Az igézés, más szóval megnézés vagy rábámulás a rontás egyik fajtája. A rontástól annyiban tér el, hogy nem feltétlenül szándékosan történik, a szűrős tekintetű idős emberek akaratukon kívül is képesek megrontani másokat. A szemmel verés áldozata lehet ember és állat is: általában kicsiny gyermek, szép lány. A szemmel vert embernek a néphit szerint fáj a feje, hányingere van, gyomorfájás kínozza, levertséget érez. Az igézés megelőzése érdekében számos praktikát alkalmaztak a falusi emberek: piros ruhadarabot adtak a gyermekre, tabunévvél látták el, bekormozták arcát stb. Ha mégis megtörtént a rontás, akkor is több

¹¹ Schram 1983, I. 35.o.

¹² A magyarországi boszorkányság forrásai I-II-III. Budapest, 1997, Balassi Kiadó, Szerk.: Bessenyei József, III. 172.o.

¹³ Dömötör 1981, 146-151.o.

mód volt ennek levételére. A leggyakoribb gyógymódja a szemmel verésnek a szenes vízzel való gyógyítás volt. A szenes víz készítésekor hideg vízbe páratlan számú izzásban lévő széndarabot dobtak és ebben megmosdatták majd megittatták vele a megigézettét, miközben valamilyen varázserejű mondókát, vagy imádságot mondtak.

A forrásanyagokban nem igazán találhatóak igézésről szóló beszámolók. Ezt annak lehet betudni, hogy jóllehet az igézés a mágia körébe tartozott, mégsem volt rendkívüli vagy kétségbeejtő jelenség, a néphit szerint ugyanis nem ártó szándék okozta a megrontást, ráadásul köztudott lévén gyógymódja, a megigézett a családtagok is meg tudták gyógyítani.

Kötés és oldás¹⁴

Szintén a rontás egy speciális formája a kötés és oldás. Csakúgy, mint általában a rontásokat, ezt is elsősorban a boszorkányoknak tulajdonítja a néphit. A boszorkányperek állandóan visszatérő vádja volt a kötés és az oldás, ráadásul általában a boszorkányokat ezzel a jelzővel is illették: „oldó-kötő”. Elsősorban a nemi élettel kapcsolatban merülhetett fel ennek vádja, de a boszorkány képes megkötni a férfierőt, a szoptatós anya tejét, a tehenek tejét, mitöbb az esőt is, ezzel idézve elő az aszályt. Tárgyi megjelenése a csomóra kötött madzag, amelyek régi párnák tollai között, házak küszöbe, kemencéje alól kerülnek elő.

1712-ben, Bályogban Szabó Mihály így mesélt egyik barátjáról, akit a boszorkány hírében álló Szűcs Istvánné magához kötött: „A fatens is kerdette Orosz Mihálytul mit járs(!) annyit Szűcs Istvánnéhoz, kire felelt, hiszem nem maradhatok, mert megh kötöttek, örömet el mennek, de el nem mehetek.¹⁵” Vagyis a vendégségből távozni készült, hogy meglátogassa Szűcs Istvánnét, pedig maradni akart volna Szabó Mihálynál - csakhogy a boszorkány varázslattal magához hívta.

Megnyomás¹⁶

A megnyomás az alvó és védtelen ember megrontásának egy módja. A megnyomó - a boszorkány - állat képében rátelepszik az alvó ember mellkasára és ezzel hosszú távú betegséget idéz elő a megnyomottnál. Más esetekben a megnyomott arról vall, hogy komolyan bántalmazta őt a megnyomó. A megnyomott ember általában rossz közérzettel ébred és a legkülönbélebb betegségek mutatkoznak rajta. Számos boszorkányperben fogják a gyanúsítottat perbe azzal, hogy megnyomta a vádlóját. Egy Csongrád megyei perben hangzik el a következő tanúvallomás.

„S ugy egész álló hétig minden Etszaka reá járt kénoztá, a fejit az ajtó fél falban vert úgy, hogy akéksig az szeminis megh látczott, egyszer az Istent hita segítségül, akkor ugy *meg győzte* (megverte), hogy vérben hagyta, és mind addigh úgy volt, mégh az Város házahoz föl nem hita, az útátúl fogvást nem bántya.¹⁷”

¹⁴ Dömötör 1981, 151-152.o.

¹⁵ Schram 1983, I. 53.o.

¹⁶ Dömötör 1981, 153-154.o.

¹⁷ Schram 1983, I. 276.o.

Meglovaglás¹⁸

A néphit szerint a boszorkányok rendszerint pénteken éjszaka valamely hegyen - Gellért hegyen, Tokaji hegyen - gyűltek össze titkos varázslásaik elvégzésére és az odajutáshoz a nép hite szerint haragosaikat használták fel. Oly módon történt a meglovaglás, hogy a boszorkány az éj leple alatt a meglovaglandó személy házához osont, azt lóvá változtatta, vagyis 'lóvá tette' - innen a közismert szólásunk -, és a hátán ellovagolt, illetve elrepült. A meglovagolt személy reggel felébredve nem emlékszik a történetekre, csak arra lesz figyelmes, hogy izzadtan, fáradtan, kimerülten ébredt. A meglovagoltak természetesen lehetnek állatok is, ilyenkor az állatokon mutatkoznak a betegség jelei.

Egy 1722-ből, Nagykárolyból való per anyagában vall a vádlottra a következőképp az egyik tanú:

„Hallotta a Kovács Péter szájából, hogy Nagj Istvnné nyargalta volna meg az ökrét, minthogy ezen *fatenst* (tanút) odahívták a' mikoron a' gyomrát kihatották az ökörnek. Olyan csomó disznósértét, len és kendercsöpűt találtak benne mint az ökle embernek.”¹⁹

Ez a tanú tehát azzal támasztotta alá a jószág meglovaglásának tényét, hogy az elpusztult állat tetemében disznósórt találtak, ami valószínűleg valamilyen, azon a vidéken ismert varázslat kelléke lehetett.

Váltott gyermek²⁰

Az egyik leghátborzongatóbb minden népi hiedelem közül a váltott gyermek képze. Ennek lényege az, hogy a kisgyermeket megkeresztelése előtt elcserélhetik a „rosszak” - ördögök, tündérek, lidércek. A betegen, valamilyen rendellenességgel, genetikai hibával született gyermekek másságát a falu nem tudta elfogadni és kikiáltotta ezeket a gyermekeket 'elcseréltnek'. Az elcserélt gyermeket a néphit szerint valamilyen fortéllyal „szóra kell bírni”, meg kell szólaltatni. Ezek után következik a visszaváltás: a gyermeket lapátra kell tenni és úgy tenni vele, mintha a forró kemencébe akarnánk lökni. Erre az igazi anya megérkezik, visszahozza az ember-gyermeket és elviszi saját utódját. Ez a babonáság mutatja, hogy milyen kevésbé volt képes a falusi ember elfogadni az idegent, a mást, az átlagtól eltérőt - és valószínű, hogy ez a hiedelem semmivel sem tette könnyebbé az anya számára gyermeke elfogadását.

1803-ban kezdődött Torda vármegyében az a per, melynek vádlottja Beán Ilia egy váltottnak mondott csecsemőt megpróbálván „meggyógyítani”, annak halált okozta. Az események Beán Ilia és a két szülő vallomása alapján egybehangzóan a következőkben leírtak szerint történtek. 1802-ben a frissen egybekelt Nagy Júliannának, tizenkilenc éves Udvarhelyszéki lánynak és Farkas Sámuelnek, Gyéresbe való férfinak áprilisban gyermeke született. Mivel a gyermek beteges, sírós volt, ebagosnak (jel.: *agos*: leginkább az angolkóros, sovány, szőrös (...), öreges kinézésű újszülött elnevezése a népi gyógyászatban) mondták, a szülők

¹⁸ Dömötör 1981, 154-155.o.

¹⁹ A magyarországi boszorkányság forrásai I-II-III. Budapest, 1997, Balassi Kiadó, Szerk.: Bessenyei József, III. 96.o.

²⁰ Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Budapest, 1981 Corvina Kiadó, 105.o.

felkeresték a „tudós olának” mondott Beán Iliát, egy helyi fiatal, román lányt. A lány megvizsgálva a csecsemőt azonnal arra jutott, hogy minden bizonnyal elcserélt gyermek. Megkérte az édesanyát, hogy másnap reggelre fűtsön be a kemencébe - kenyérsütéshez. Más nem mondott, hazament, majd másnap reggel a megbeszéltek szerint megjelent a családnál. A háziak addigra begyújtották a kemencét, és bár az apa rosszat sejtett, a lány kérésére mégis ellenkezés nélkül feleségével együtt kiment a pitvarból. Ezek után Beán Ilia a gyermeket kivéve a bölcsőből hárskötéssel rákötötte a kemencelapátra - s miközben a szülők odakint a felszólításnak megfelelően a tetőt nézve várakoztak -, bevetette a gyermeket az izzó kemencébe.

A lány a tettet azzal magyarázza, hogy csak próbára akarta tenni, vajon tényleg váltott-e a gyermek. A próba feltételezése szerint azért nem sikerült, mert nem napfelkelte előtt érkezett meg, ahogyan más betegekhez szokott, hanem elkészt és így napfelkelte után került sor a próbatételre, mely hibának bizonyult a szokásos gyógymód eredményességére való tekintettel. A lány vallomása során máskülönben arról is nyilatkozik, hogy gyógyítói hatalmát Istentől kapta és egy angyal jelentette neki álmában, hogy feladata van.

Az eljárás a modern büntető eljárásjog szerint is megállná a helyét: a gyanúsítottakat kihallgatták, majd amikor a hármuk egybehangzó vallomása alapján feltételezhetően bizonyossá váltak a hatóságok a történeteket illetően, akkor a két szülőt azonnal szabadon engedték. Miután egy elmeorvos megállapította, hogy a vádlott, Beán Ilia beszámítható és tisztában van tettei következményével, rá nézve a következő ítélet született:

„Rettenetes dolgot cselekedett az allperes, rettenetes büntetéssel is kell neki elveszni, nem csak azért, hogy ezen hallatlan dolgot cselekedte, hanem azért is, hogy ebben a keresztyén világban ezután több efféle csalárd impostorról még csak ne is hallattassanak. Minthogy pedig az allperes ezeket maga sem tagadja, azt kívánja a' fellperes úr, hogy az allperes *cum exacerbatione* (minősített) halállal büntetessék (...)”²¹.

Ez a per végső kimenetelét tekintve tehát tulajdonképpen nem nevezhető boszorkánypernek. Itt látszik az, hogy a boszorkányokba vetett hitet fokozatosan kezdi felváltani a tudomány álláspontja. Mellőzik a tortúrát, meghallgatják az érintett feleket és a kiszabott büntetést az eset súlyához mérten választják meg - speciális prevencióról itt nem lévén szó, elsősorban az elrettentés céljából.

Boszorkánysággal foglalkozó források a középkori magyar jogban

A boszorkányság, a bűvös-bájos tevékenység, varázslás a magyar jogban mindvégig egy sajátos egység: az egyház elleni bűncselekmények csoportjába tartozott. Jóllehet fentebb említés esett egyes, a néphit körébe tartozó cselekményekről, melyeket az egyház eltűrt, illetve saját képére formálva megpróbált befogadni - a boszorkányságot azonban a magyar jogtörténet „első percétől fogva”, vagyis már Szent István törvényeitől kezdve a büntetendő cselekmények közé sorolták. A forrásokban találunk bizonyítékokat arra, hogy a boszorkánynak bizonyuló személy büntetése a korabeli szokásoknak megfelelően tükröző

²¹ A magyarországi boszorkányság forrásai I-II-III. Budapest, 1997, Balassi Kiadó, Szerk.: Bessenyei József, III. 354.o.

büntetés volt: egyes esetekben a templom kulcsát égették a magát boszorkánynak valló személy testére, más esetekben pedig a halálos ítéletet máglyán való elégetéssel hajtották végre: jelezve ezzel a párhuzamot az ördöggel való cimborálás, illetve a pokolbéli kárhozat között.

Szent István első törvénykönyvében már megemlékezik mind a strigákról, mind pedig a maleficákról.

Decr. II. 31.

De strigibus

Si quae striga inventa fuerit, secundum judicalem legem deducatur ad ecclesiam, et commendetur sacerdoti ad jejunium vero domum redeat.

§. 1. *Si secundo in eodem crimine inveniatur, simili jejunio subjaceat, post jejunium vero, in modum crucis, in pectore et in fronte atque inter scapulas incensa clavi ecclesiastica, domum redeat.*

§. 2. *Si vero tertio, iudicibus tradatur.*

A boszorkányokról

Ha valami boszorkány található, vigyék a bírák törvénye szerint az egyház eleibe és bízzák a papra, hogy böjtöltesse és oktassa hitben; böjtölés után pedig menjen haza.

§. 1. Ha másodízben találtatik azon vétekekben, alázza meg magát ismét böjtöléssel; annakutána a templom kulcsával keresztforma bélyeg sütetvén mellére, homlokára és a válla közé, menjen haza.

§. 2. ha pedig harmad ízben, adják a bírák kezébe.

Decr. II. 32.

De maleficis, veneficis et sortilegis

Ut creature Dei ab omnium laesionemalinarum remota, et a nullo detrimentum sui passura maneat, nisi a Deo, quo augmentatur, secundumdecretum senatus statuminus ad magni cautionem terroris veneficis et maleficis: ut nulla persona maleficio aut veneficio quemquam hominum subvertere a statu mentis, aut interficere audeat.

§. 1. *Ast si quis vel quae, posthac haec preasumpserit, tradatur in manus maleficio laesi aut in manus parentum*

ejus, secundum eorum velle, ad judicandum.

§. 2. *Si vero sortilegio utentes inveniuntur, ut faciunt in cinere et his similibus, ab episcopis flagellis emendentur.*

A bűbájosokról, ördögösökről és jövendőmondókról

Hogy Isten teremtménye minden gonosznak ártalmától ment maradjon és senkitől kárvallást ne szenvedjen, hacsak nem Istentől, ki előmenetelét is adja, tanácsi végzésből vetettünk nagy rettentő tilalmat az ördögösöknek és bűbájosoknak: hogy senki bűbájjal vagy ördögös tudománnyal egy embert is

eszből kiforgatni vagy elveszteni ne merjen.

§. 1. De ha mégis ember vagy asszonyember ennekutána ilyentén dologra vetemednék, adják annak kezébe, hogy tegyenek törvényt reá az ő akaratok szerint.

§. 2. Ha pedig jövendőmondónak találatnának, a kik hamuban s más effélékben mesterkednek, igazítsa meg őket a püspök ostonnal.

István ezen törvényeiben két különböző törekvés érződik, melyek azonban egy irányba mutatnak. Egyfelől a nyugati minták alapján nagy szigorral büntetni rendeli a katolikus hit terjedésére ártalmas, eretnek viselkedést - ez az első törvényhelyben megjelölt boszorkányokra lehet igaz, másfelől pedig igyekszik megtörni a régi hit követőit („a *hamuban mesterkedőket*”).

Könyves Kálmánál a következő formában találkozunk egy sokat vitatott forráshellyel:

Decr. I. 57.

De strigis

De strigis vero quae non sunt, nulla questio fiat

A boszorkányokról

A boszorkányokról pedig, mivel hogy nincsenek, semmi emlékezet ne legyen.

I.60.

De maleficis

Malefici per nuncium archidiaconi et comitis inventi, ju dicentur

A bűbájosokról

A bűbájosokat a főesperes meg az ispán emberei keressék fel és vigyék törvény eleibe.

Kálmán törvényeivel kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy több régi forrásban szokás volt az ötvenhetedik fejezetet a hatvanadik nélkül idézni, félreértelmezve ezáltal annak tartalmát. Úgy értették ugyanis ezt a forrást, mintha Kálmán felvilágosult uralkodóként, saját korát megelőzve végleg leszámolt volna a boszorkánysággal, mint tévhittel. Jóllehet Kálmán királyunk valóban kora legjelesebbjei közül való volt, azt mégsem állíthatjuk róla, hogy képes lett volna a még le sem zajlott boszorkánypereknek lefolytatásuk előtt véget vetni. Itt mindössze arról van szó, hogy a strigákat, mint a nyugati néphit részét képező, nálunk a társadalom hitvilágában jelen nem lévő lényeket nem létezőnek nyilvánítja - hiszen a társadalomban nem mutatkozik igény ezen lények üldözésére. Ennek ellenére a maleficák ugyanolyan üldözés alá estek a továbbiakban is, mint korábban - helyesebben ezek

után kezdődött csak igazán meg a boszorkányüldözés, s változatos források: az Ószövetség, a kánonok vagy pedig a magyar források közé mintegy orvul becsempészett Praxis Criminalis alapján ítéletek is születtek ezekben a boszorkányperekben - mint ahogyan azt alább látni fogjuk.

A középkori európai források közül a legjelentősebb a *Malleus Maleficarum* néven ismertté vált könyv. „Az egyházi dogmává emelt boszorkány-tanítást Jacob Sprenger (1436-95) kölni és Heinrich Kramer (1430?-1505) tiroli dominikánus szerzetes, a németországi eretnek- és boszorkányüldözéssel megbízott két inkvizítor foglalta össze *Malleus Maleficarum* ('Boszorkánypöröly', 1486) c. könyvében, a teológiai tanítást kiegészítve a korabeli [...] folklórból, az Európa-szerte széles körben gyakorolt fekete mágiából és az eretekségről megfogalmazott egyházi dogmából merített elemekkel.” Ennek a forrásnak a nyomai érződnek a magyarországi boszorkányperek második, nyugat-európai hatásokat mutató szakaszában, a 17.sz. utolsó évtizedeitől kezdve a boszorkányperek megszűnéséig.

Ezek után a követő jelentős jogforrás, mely a boszorkányokat említi majd csak a XVIII. század első évtizedeiben jelenik meg, amikor elkezdődik a boszorkányperek fokozatos visszaszorítása. III. Károly 1728-ban már rendeletben hívta fel Szeged városát a boszorkányperek számának radikális csökkentésére. Az igazán jelentős lépés azonban Mária Terézia nevéhez köthető, aki 1756. január 29-én és 1758. június 15-én elrendelte, hogy az esetlegesen előforduló boszorkányperекnél az eljárás megindítása előtt a „legfelső helyre tett jelentés” és a leggondosabb körültekintés mellett lefolytatott vizsgálatot követően a meghozott ítéletet jóváhagyás érdekében föl kell hozzá terjeszteni. Nem sokkal ezután, 1768. május 28-án elrendelte, hogy csak a legkétségtelenebb bizonyítékok alapján, de ekkor is csak más, kapcsolatos bűntettek esetében kezdhető meg a vizsgálat²².

A magyar boszorkányperек időbeli, személyi, térbeli körülményei

„A boszorkányperек egyházi világi vagy vegyes hatóságok előtt a 15. sz. végétől a 18. sz. utolsó évtizedéig a legtöbb európai országban és Észak-Amerika európai-telepes városaiban a boszorkányok ellen folytatott peres eljárások.”²³

Az első halálbüntetéssel végződő per fennmaradt anyaga Sopronban kelt 1529-ben, ez egy Bernát nevű tehénpásztor megégetését tárgyalja. A forrásanyagokban a legkorábbi dátumok közül még két említésre érdemes akad. Az 1520. évből fennmaradt, Hont vármegyéből származó német nyelvű dokumentum alapján, ebben az évben Magasfaluban már boszorkányok után vizsgáldtak²⁴. Ez a dokumentum jelzi azt, hogy a Nyugat-európai boszorkányperек hatással voltak a hazai boszorkányüldözésre. A meglehetősen szegényes

²² Boszorkányperек in: Magyar Jogi Lexikon Szerk.: dr.Márkus Dezső, Budapest, 1899, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 277.o.

²³ Boszorkányperек in: Magyar Néprajzi Lexikon főszerk.: Ortutay Gyula, Budapest, 1977, Akadémia Kiadó, 349.o. Kovács Zoltán

²⁴ A magyarországi boszorkányság forrásai I-II-III. Budapest, 1997, Balassi Kiadó, Szerk.: Bessenyei József, I. 452.o.

írásos dokumentáció ellenére a magyarországi boszorkányperek kezdetét körülbelül a 16. század első felére tehetjük. Végpontjuk megjelölése sokkal könnyebb. Ismert, hogy Mária Terézia 1768-ban rendeleti úton megtiltotta a boszorkányság vádjával történő perindítást.

A személyi kör felderítésében sokat segít Schram Ferenc tanulmánya²⁵. Ebből világosan kitűnik, hogy a történelem számos előkelő hölgyet állított a vádlottak padjára. Közülük említi a szerző Jósikáné Báthory Annát, akiről később még szó esik majd, Imreffiné Török Katalint, Béli Pálnét, Esterházi Zsófiát, Kruzsai Jánosnét és Garamszegi Gécziné Szenczi Juliannát, akik valamennyien előkelő, arisztokrata család sarjai. A felsőbb osztályokból kikerülők elleni boszorkányperek azonban sok esetben csak annak eszközül szolgáltak, hogy a női kézbe került tetemes birtoktömegeket elkobozzák. Ennek egyik közismert példája a perbe fogott Báthory Anna ellen 1614-ben lefolytatott per, mely során a nemes asszonyt vérfertőző paráznság vádjával vették eljárás alá és ítélték el. A Bethlen Gábor fejedelemsége alatt lezajlott három boszorkánypert - Báthory Anna mellett még Török Katát és Iffju Katát is elítélték - Nagy László tárgyalja tanulmánykötetében. A szerző arra is kitér, hogy a lezajlott eljárások még a korabeli perjog szabályait is áthágva vezettek a nemes asszonyok kivégzéséhez.²⁶

Rajtuk kívül azonban a feltárt peranyagok tanúskodnak a nép minden rétegéből származó vádlottakról. Ezek lehetnek köznemesek, egyszerű mesteremberek feleségei, falusi előljárók, bírósági személyek: bírók, esküdtek és családtagjaik. Akadtak a vádlottak között módosak, akik szolgákat, zselléreket tartottak és saját házukban laktak, de náluk nagyobb számban fordultak elő a vádlottak között igen szegény sorban élő asszonyok: jobbágyok, szolgálók, zsellérek, napszámosok, pásztorok, s még lejjebb: földönfutó koldusok, kóborlók. Foglalkozásukat tekintve az asszonyok többnyire bábák voltak: segítettek a szülésnél, gyógyítottak. Érdemes ismét hangsúlyozni, hogy milyen vékony a határ a néphitbeli boszorkány és a bábaasszony között: gyógyfüvekkel foglalkozik és rejtélyes módon képes elűzni a betegséget. Ebből adódóan nem is egy vádlott hozta fel védelme érdekében, hogy ő maga csak javasasszony, nem pedig boszorkány. Nem azon múlt tehát, hogy valakire rásütötték-e a boszorkányság vádját hogy a haragosai meg akarták-e őt hurcolni? Ha igen, akkor az ügyész még egy jól sikerült gyógyítást is boszorkányságként aposztrofálhatott, hiszen csak arra kell rámutatnia, hogy az eredmény „természetfeletti gyógyulás” volt. A válasz valószínűleg az lehet, amelyet Schram Ferenc véleménye is alátámaszt²⁷, hogy a gyakorlatban ezt az adott tájegység szokásjoga, joggyakorlata döntötte el: egyes területeken szokás volt a kuruzslást, gyógyítást természetesnek venni, mint Nyitra vagy Zala vármegyékben, máshol pedig jellemzően már a tanúkihallgatásnál feltették kérdésként, hogy nem tud-e a vádlott valamely különös, természetfeletti gyógyításáról a tanú.

A perek számáról és területi elhelyezkedéséről sajnos messze nem lehet ilyen relevanciával nyilatkozni. Általánosságban azt lehet elmondani, hogy Bihar illetve Sopron, Csongrád, Hajdú és Kolozs vármegyékben az átalgósánál valamivel nagyobb számú perről van

²⁵ Schram 1983, III. 18.o.

²⁶ Nagy László: Erdélyi boszorkányperek, 1988, Kossuth Kiadó

²⁷ Schram 1883, III. 21.o.

tudomásunk, míg a török hódoltság területéről és az erdélyi vármegyékből az átlagosnál kevesebb anyag került napvilágra, ezidáig összesen mintegy ezer dokumentum vált ismertté.

Az anyag mennyiségét mégsem ilyen egyszerű felbecsülni, hiszen számos körülmény hatott az ellen, hogy megismerhessük a teljes forrásmennyiséget. A korabeli dokumentáció pontossága, a levéltárakat ért fizikai csapások, a történelem által kikényszerített költözések és egyéb pusztulás vagyis a véletlennel magyarázható események mind-mind azt valószínűsítik, hogy számos dokumentumhoz már soha nem fogunk tudni hozzájutni. Ám még ezeket a körülményeket figyelembe véve is azt lehet mondani, hogy a magyarországi boszorkányperek számban alulmaradnak a nyugat-európaiak mögött, melyek számossága egy-egy országban akár a tízezres nagyságrendet is elérheti.

A boszorkányperek időbeli tagozódása Magyarországon

A boszorkánysággal kapcsolatos pereket három nagy csoportba lehet osztani. Első csoportjuk a kezdetektől a 17.sz. utolsó évtizedéig tart, a második a 17. Század végétől a klasszikus értelemben vett boszorkányperek lefolytatásának megszűnéséig, mely időpontként az 1768-as évet szokás megjelölni, s végül a harmadik korszak a 18. sz. második felében lezajló becsületsértési pereket öleli fel.

Az első korszakban jellegzetesen magyar sajátosságai vannak a pereknek. A vád alapjául szolgáló konfliktusok többnyire hasonló módon zajlottak le: egy rossz hírben álló személy a későbbi vádlójától valamit kölcsönkér, ezt rendszerint megtagadják tőle, majd pedig váratlanul balszerencse, baleset, betegség, ritkán haláleset következik be a kölcsönt megtagadónál, családtagjánál, jószágai között. Ezekben a perekben a vád jellemzően rontás, ígészés, megnyomás, meglovaglás, megkötés - vagyis ezek a perek tisztán kivehetően magukon viselik a néphit elemeit. A vádlott rendszerint tagadta a rontást, igen ritka a beismerő vallomás. Az ítéletekről általában elmondható, hogy valamilyen kötelességet róttak a vádlottra: többnyire arra kötelezték, hogy hagyjon fel addigi életmódjával, tegyen tisztítóesküt, vagy pedig hagyja el a vármegyét.

A perek második szakaszát Komáromy Andor Nyugat-európai típusú pereknek nevezi. Ekkor eltűnnek a néphit elemei és a nemzeti sajátosságok, a perek kezdenek elharapódzni. A vádak most már a nyugatról ismert és a magyar köztudatból hiányzó démonhit elemeit tartalmazzák: a tanúvallomások felvétele során valamiféle szervezett boszorkányhadsereget igyekeznek felderíteni, a vádlottak pedig beszámolnak az ördöggel való szövetkezésről és boszorkányszombatokról. Az eljárás során itt kap először szerepet a tortúra, mely nagyban hozzájárul a démonikus elemek megjelenéséhez, hiszen a kínzások során a vádlottak bármilyen szájukba adott vallomást készségesen megismételnek. A perek ezúttal jelentős publicitást kapnak - és egyre gyakrabban születnek halálos ítéletek. A vádlottak kikényszerített vallomásai újabb és újabb személyeket idéznek a vádlottak padjára. Ez egy öngerjesztő folyamattá válik, amely önálló életre kelve lavinaként kezd hömpölyögni. Szerencsére ezt az épp beinduló folyamatot hamarosan lezárja Mária Terézia minden

vármegyéhez elküldött rendelete, mely mondható, hogy a boszorkányüldözés végét jelenti²⁸.

A Nyugat-európai típusú boszorkányperek legjellegzetesebbjeire Csongrád megyében került sor. Egy sokat idézett per az 1758-ban, a hatvan esztendő Kozma Istvánné Oláh Mária ellen lefolytatott boszorkányper. A per során kétszer teszik fel a kérdéseket a vádlottnak: először egy hagyományos vallomásfelvétel során, másodsor pedig tortúrának alávetve őt. Az első alkalommal mind az öt boszorkányságát firtató kérdésre nemleges választ ad. A kérdések a következők: „Kitül tanultad a boszorkányságot? (...) Micsoda szövecséged vagy az Ördöggel? Nem vagy e haragossa Katonánénak vagy eő te reád nem haragszike? Micsoda Boszorkányságát tudod Katonánénak? Valóe hogy te tanítottad Katonánét a Boszorkányságra?”²⁹ A válaszok sorra: senkitől, nincsen szövetségem, nem boszorkány, nem tanítottam. Ezek után tortúrának vetik alá a vádlottat, amely során megdöbbenő részletességgel vázolja fel egy katonai hierarchia szerint felépülő boszorkány-hadsereg képét, akik csapatban járva, egymást tanítva tartanak boszorkányszombatokat. Az asszony vallomása azonban szinte egyetlen ponton sem hasonlít az addigi vallomásokra - nem tűnnek fel benne a néphit elemei, sokkal inkább sorjáznak benne a Nyugat-európai boszorkányhitből vett motívumok, melyet nyilvánvalóan a vallatói adtak a szájába. Álljon itt egy részlet a vallomásából!

„Jártam a Sz. Gelért Hegyire Budára és az Hegynek tetjén vólt aVendégség, ott főztünk, ettünk, ittunk, az eledelek, a melyeket ettünk abból állottak; hogy kopködtünk és abból mindenféle ededel ki tölt. Talakat, Poharakat, Tányérokot, Cserepekből, marha lábakból szoktunk csinálni, a mi babonás mesterségünk által, melyre való Zsirt a körmünk között szoktunk vinni, azzal meg kennyük és akaratumk szerént való edényekké csinályuk(...)”³⁰

A harmadik, utolsó szakasz a becsületsértési perek, a ‘rágalmazások korszaka’. Ekkor felcserélődik a vádló és a vádlott szerepe: egy-egy falusi perpatvar során valakit boszorkány jelzővel illetnek, s az ezt sérelmező asszony a hatóságokhoz fordul a becsületét ért csorba kiigazításáért. A rágalmazó többnyire nem tudja állítását alátámasztani továbbá a hatóságok általában el is marasztalják a sértőt.

Ilyen típusú perről tanúskodik az 1812-ből, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből előkerült dokumentum. A dokumentum özv. Kállai Nagy Andrásné Körösi Erzsébet Túrkeve városi bíróságához intézett levele, melyben beszámol egy szóváltásról, melyben őt szomszédja boszorkánynak nevezte. A becsületsértési per ítéletéről nem szólnak a források. Így a levél:

“Privilegiált Városi Tanács!

Kénteleníttem szívem fájdalmával jelenteni a nemes tanács előtt, hogy egy néhány hetek elmúlásával Karantsi András maga szerüs kertvényben többeknek is jelen létebben bassza teremtette mondásokkal boszorkánynak kiáltott ‘s megholt édesanyámat is azzal nevezte, ‘s vőmnek, B.Kiss Mihálynak hallatára így szóllott: - no Mihály (absit blasphemia) baszom a teremtésit a napadnak, megrontotta a leányomat, de ha meghal, a te feleséged is megtanulván tülle a mesterséget, boszorkány lesz! Minden mondásai után káromítván. Melyet

²⁸Boszorkányperek in: Magyar Néprajzi Lexikon főszerk.:Ortutay Gyula, Budapest, 1977, Akadémia Kiadó, 349.o. Kovács Zoltán

²⁹Schram 1983, III. 340.o.

³⁰Schram 1983, III. 344.o.

ha szükség úgy hozza magával, tanukkal is bebizonyítok. Melly rajtam elkövetett bectelenítéséért 's boszorkánynak lett kiáltásáért alázatosan instállok a nemes tanácsot, ártatlanságomat 's tisztaságomat tekintvén, Karantsi Andrást megfenyíttetni méltóztasson, hogy megsértett ügyemben fellyebb ne kénytelenítsem folyamodni. Signatum Turkevi, 14. Julii, 1812.

A privilegiált nemes tanácsnak alázatos szegény szolgálója
Kállai Nagy András megholt férjem özvegye Körösi Ersébeth”³¹

Zárszóként

A dolgozat megszületése nem volt hasztalan, ha sikerült az olvasóban egy egységes képet rajzolni a boszorkányokról, a boszorkányperekről és eleink néphitéről, miközben sikerült tartózkodnia a téma démonizálásától, a források tényanyaga mellett megmaradva kiemelni az érdekességeket, ragaszkodni a tényekhez és kitérni a közismert tévhiték cáfolatára.

³¹ A magyarországi boszorkányság forrásai I-II-III. Budapest, 1997, Balassi Kiadó, Szerk.: Bessenyei József, I. 535.o.

Bibliográfia

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest, 1967, Akadémia Kiadó
- Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Budapest, 1981 Corvina Kiadó
- Magyar Néprajzi Lexikon, Főszerk.: Ortutay Gyula Budapest, Akadémia Kiadó
- Magyar Nyelvtörténeti szótár, A legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig
- Szerk.: Szarvas Gábor-Simonyi Zsigmond, Budapest, 1890, Hornyánszky
- Viktor Akadémiai könyvkereskedése
- Magyar Jogi Lexikon Szerk.: dr.Márkus Dezső, Budapest, 1899, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság
- Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek 1529-1768 I-II-III. Budapest, 1983, Akadémia kiadó
- A magyarországi boszorkányság forrásai I-II-III. Budapest, 1997, Balassi Kiadó, Szerk.: Bessenyei József
- Magyar Néprajzi Lexikon főszerk.:Ortutay Gyula, Budapest, 1977, Akadémia Kiadó